

Dr Olga MANOJLOVIĆ PINTAR
Institut za noviju istoriju Srbije
Beograd

UDK 32.019.5:322(497.1:456.31) "1937"
271.222(497.11) - 67 "1937"

JOŠ JEDNOM O KONKORDATSKOJ KRIZI

APSTRAKT: Rad analizira tekstove letaka i plakata koji su objavljivani u Srbiji povodom konkordatske krize 1937. godine.

O konkordatskoj krizi iz 1937. godine napisan je veliki broj istorijskih rasprava, članaka, analiza, kao i publicističkih monografija, koje su pokušale da ovom izuzetnom političkom, diplomatskom, verskom i pravnom događaju pridruže iz različitih uglova posmatranja i zaključivanja.¹ I pored određenih dubioza koje su ostale predmet stalnih preispitivanja (u prvom redu pitanja vezanih za smrt patrijarha Varnave), čini se da je obimna arhivska građa dobro istražena i obrađena i da su glavni izvori za razumevanje samog događaja poznati naučnoj i široj čitalačkoj javnosti.²

Ovaj rad ima za cilj, međutim, da istraži načine na koje je opozicija iskoristila konkordatsku krizu kao povod za agresivnu političku i javnu propagandu, uticaj na javno mnjenje i kreiranje društvene svesti. Brojni leci, plakati, proglosti, kao i zavanične pravne i naučne analize koje su se pojavile u danima krize, trebalo je da uključe jugoslovensku (prevashodno srpsku) javnost u rešavanje

---

¹ Među najzančajnije radove koji su se bavili ovim problemom svakako treba ubrojati sledeće: Viktor Novak, *Magnum crimen, Pola vijeka katoličanstva u Hrvatskoj*, Zagreb 1948, Beograd 1986; Miloš Mišović, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Beograd, 1983; dr Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935–1937)*, Beograd, 1985; Đorđe Slijepčević, *Istorija SPC, I–III*, Minhen 1966, Keln 1986; Miloš Mišović, *Zatamnjena istorija, Tajna testamenta kralja Aleksandra i smrti Patrijarha Varnave*, Beograd, 1994, Radmila Radić, *Država i verske zajednice 1945–1970, I–II*, Beograd, 2002; Radmila Radić, *Život u vremenima: Gavrilo Dožić 1881–1950*, Beograd, 2006.

² Proučavana arhivska građa obuhvata uglavnom dokumenta Arhiva Srbije i Crne Gore, fondovi: Dvor, Milan Stojadinović i Stanislav Krakov, Centralni pres-biro, kao i fond 13586/3 Arhiva Srpske akademije nauka i umetnosti. Arhiv Srpske pravoslavne crkve verovatno još uvek poseduje neka neobjavljena dokumenta koja mogu biti interesantna za razumevanje ovog problema.

pitanja koje je bilo diplomatsko-pravne prirode, a koje su određeni crkveni i politički krugovi iskoristili kao povod za smenu vlade Milana Stojadinovića. Jezik i poruke ovih obraćanja javnosti jasno su iskazivali anahronost, autizam i provincijalizam ovog političkog diskursa, koji je ostao dominantan u aktivnostima određenih političkih elita i Srpske pravoslavne crkve tokom čitavog dvadesetog veka i imao dalekosežne društvene i istorijske posledice. Pitanje usmeravanja i kreiranja društvene svesti, istraživačka je tema koju na primeru konkordatske krize pokušava da rasvetli ovaj tekst.³

Opšta mesta i utvrđene činjenice

Odnos Kraljevine SHS, kao multikonfesionalne države, i verskih zajednica regulisan je već Krfskom deklaracijom iz 1917. godine i Proklamacijom regenta Aleksandra od 6. januara 1919. Za razliku od vremena kraljevine Srbije, kada je pravoslavna crkva imala status državne crkve, ovim dokumentima garantovana je ravnopravnost „priznatih i usvojenih vera” u državi. Ustavi iz 1921. i 1931. potvrdili su jednakost crkava u zemlji, pri čemu je „napušten sistem državne crkve, ali nije prihvaćen princip odvojenosti crkve od države”.⁴ U skladu sa ustavnim odredbama, kroz čitav niz zakona, zakonskih pravila i uredba donetih tokom 1929. i 1930. godine, regulisan je položaj Srpske pravoslavne crkve, islamske, jevrejske, evangelističke i reformističke verske zajednice.⁵

³ U Narodnoj biblioteci Srbije u Posebnim fondovima, u fondu plakata i letaka sačuvan je značajan broj ovih tekstova. Plakati: Pl. 103/3, 131/17, Pl 793, *Dole Jezuitski Konkordat*; Pl. 793, *Reč šefova opozicije*; 131/27 *Znaš li narode pravoslavni*; 131/28 *Svetom arhijerejskom saboru*; 131/39 *Krvave su litije nošene*; 131/40 *O godišnjici Krvave litije*; 131/43 *Svim arhijerejskim namesnicima*; 795, 833 *Sinovi i kćeri*; 131/86 *Narode čuj i počuj*. Leci: Pl 131/1 *Papa Pije XI protiv srpske crkve*; 131/2 *Rimokatolički biskupi o Konkordatu*; 131/6 *Nema skidanja Konkordata bez skidanja konkordatske vlade*; 131/13 *Narod Šumadije srpskom episkopatu*; 131/14 *Socijalni inkvizitor Kragujevca*; 131/15 *Pravoslavnom sveštenstvu i narodu episkopije Bačke*; 131/16 *Narode razmisli dobro*; 131/51 *Naoružana policija bije sveštenike*; 131/55 *Čuvajmo da nam ne oskrnave sveti grob*. I u Arhivu Srbije i Crne Gore u fondu 102, Stanislav Krakov, fascikla 7, jedinica 18, sačuvan je izvestan broj ovih dokumenata i fotografija.

⁴ Istina čitav niz odredaba propisivao je i nalagao učešće u crkvenim obredima prilikom državnih praznika i svečanosti maloletnicima i vojnicima, dok je posebnim zakonom bilo uređeno polaganje verske zakletve u sudstvu, državnoj upravi i vojsci. Po Vidovdanskom ustavu, veronauka je formalno bila fakultativna, mada je faktički bila obavezna. Tek je Zakonom o srednjim školama i Zakonom o narodnim školama iz 1929, kao i Zakonom o verskoj nastavi u narodnim, građanskim, srednjim i učiteljskim školama u Kraljevini Jugoslaviji iz 1933. veronauka postala obavezna. Videti: Radmila Radić, *Država i verske zajednice*, tom I, Beograd, 2002, str. 21–22.

⁵ U skladu sa Ustavom usvojen je Zakon o Srpskoj pravoslavnoj crkvi novembra 1929, Ustav Srpske pravoslavne crkve (dve godine kasnije), kao i čitav niz zakona i zakonskih pravila i uredbi kojima je regulisan njen rad. Godine 1930. donet je Zakon o muslimanskoj verskoj zajednici Kraljevine SHS sa pratećim propisima (koji je 1936 izmenjen i usklađen sa novim Ustavom Islamske verske zajednice, čime je IVZ dobila potpunu versku autonomiju). Država je donela i Zakon o verskoj zajednici Jevreja 1929. godine, kao i Zakon o Evangelističkoj i reformovanoj crkvi godinu dana kasnije. Videti: Radmila Radić, *n. d.*, str. 23–32.

U tom smislu, kao državni prioritet nametala se potreba jasnog zakonskog definisanja položaja Katoličke crkve, kao finansijski i organizaciono svakako najsnažnije u zemlji.⁶ Nužnost legitimacije novih političkih realnosti, uslovljavala je neophodnost objedinjavanja Katoličke crkve na teritoriji novoformirane kraljevine i pre svega određivanje novih biskupskih granica koje bi poštovale teritorijalne granice nove kraljevine. Istovremeno, na najvišem nivou je bilo potrebno rešiti i posebno delikatno pitanje upotebe staroslovenskog jezika i glagoljice, kao i organizaciju verske nastave. Kako je pisala beogradska štampa na dan potpisivanja konkordata u Rimu jula 1935. godine: „Ovaj konkordat dolazi, u nizu drugih verskih zakona koji su već izdati, da prema slobodoumnim načelima usvojenim u našem verskom zakonodavstvu, organizuje uzajamne pravne odnose između katoličke crkve i naše države”.⁷

Iako su inicijative za sastavljanje teksta konkordata pokretane od samog osnivanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca, dokument je potpisan u Vatikanu tek jula meseca 1935. godine.⁸ Na taj način Jugoslavija se svrstala u red zemalja koje su na najvišem nivou regulisale odnose sa Svetom stolicom i utvrdile položaj katoličkog sveštenstva i vernika u zemlji (iako konkordat nije predstavljao osnovu, niti pravilo koga su se pridržavale sve države Evrope; štaviše samo devet evropskih država imalo je u tom trenutku potpisan ovakav vid ugovora sa Vatikanom).⁹ Takođe, već pomenuta činjenica – da se potpisivanju pristupilo tek pošto su regulisani odnosi ostalih verskih zajednica i države, išla je u prilog shvatanju da je bilo potrebno urediti preciznu pravnu regulativu kojom će biti pozicionirana crkva kao jedna od institucija u modernoj laicizovanoj državi.

Iako je tekst Konkordata usaglašen i potpisan u vreme premijera Bogoljuba Jeftića, smena vlade odložila je njegovu ratifikaciju u Narodnoj skupštini i Senatu. Na taj način, konkordatsko pitanje je tek u leto 1937. stavljeno na dnevni red redovnog skupštinskog zasedanja. U uslovima žestokih političkih sukobljavanja Stojadinovićeve vlade i opozicije, čini se da je upravo konkordat na najsnažniji način povezao potpuno nespojive političke protivnike u cilju obaranja vlade, ali i pružio mogućnost najvišim krugovima Srpske pravoslavne crkve da, samo deceniju i po po formiranju, jasno ispolje pretenzije za što jačim poli-

⁶ Pred izbijanje Prvog svetskog rata na teritoriji Balkana Katolička crkva je funkcionisala u skladu sa konkordatskim sporazumima potpisanim između Vatikana i Austrije 1855. i konkordatom iz 1881. (koji je regulisao položaj Katoličke crkve u Bosni i Hercegovini). Konkordat sa Crnom Gorom Sveta stolica je sklopila 1886, a sa Srbijom 1914. godine. Viktor Novak, *Magnum crimen...*, str. 432.

⁷ *Politika*, 25. juli 1935.

⁸ Kraljevina SHS i Vatikan su usaglašavali nekoliko tekstova konkordata: 1921, 1923, 1925, 1931. godine. Videti: Viktor Novak, *Magnum crimen...*, str. 433.

⁹ Videti: *Protiv Konkordata, govor g. Dr Vojislava Janića, nar. Poslanika, pred plenumom Narodne Skupštine na dan 22. jula 1937, neposredno pre izglasavanja Konkordata od strane vladine većine*, Patrijaršijska štamparija, Sremski Karlovci, 1937.

tičkim uticajem u državi.¹⁰ Štaviše, način na koji je SPC odbila konkordat svedočio je o potpunom odbijanju nekih krugova unutar ove institucije ne samo da priznaju pravnu regulativu po pitanju položaja i rada crkava već i da priznaju pravila političkog života u modernoj laicizovanoj državi.¹¹

Istina, činjenica da je, u strahu od javne diskusije, vlada na svaki način cenzurisala informacije koje bi se u javnosti pojavile u vezi sa konkordatom, značajno je doprinela efektu „pretis lonca”. Onog trenutka, naime, kada je tekst konkordata dospelo u javnost, problem je eskalirao i pokrenuo niz političkih nemira u zemlji,¹² jer je svaka kritika ovog dokumenta, koja je izrečena ili napisana, smatrana od strane državnog tužioca u Beogradu kao „rušenje verskog mira” i zabranjivana. Konsekventno, ubrzo je došlo „do procvata ilegalne literature. Letaci i brošure nicali su na svim stranama. Članci, koji su se u novinama ili časopisima pojavljivali i u najobjektivnijoj formi upozoravali na negativne strane konkordata, pali su žrtvom cenzorove vlasti.”¹³

Usvajanje dokumenta, koje je po mišljenju vlade trebalo da bez većih problema prođe kroz skupštinsko zasedanje, onemogućile su najpre određene ličnosti rešene da nametnu svoje političke i lične pretenzije i glasanjem u skupštini ucene vladu. Po svedočenjima Milana Stojadinovića (koja istina treba uzeti sa velikom rezervom) sastavljač konkordata iz 1925. godine dr Vojislav Janjić (u vreme skupštinskog glasanja 1937. „samo” narodni poslanik) video je ovaj do-

¹⁰ Jedinstvena Srpska pravoslavna crkva formirana je 1920. godine, kada je ona uzdignuta na rang patrijaršije. Videti: Radmila Radić, *n. d.*, str. 20–22.

¹¹ Važno je napomenuti da je sve vreme sukoba, unutar same Srpske pravoslavne crkve postojalo nekoliko struja koje su imale različite stavove po pitanju konkordata i njegovog usvajanja. Neki episkopi, kao Irinej Ćirić na primer (čiji je rođeni brat bio Stevan Ćirić, predsednik Narodne skupštine, koji je glasao za konkordat), podržavali su sklapanje ovog ugovora, dok su neki pokušavali da polemike usmere ka mirnijim vodama i vremenom menjali stav. Opširnije o različitim viđenjima konkordata unutar SPC-a u vreme krize videti u: Radmila Radić, *Život u vremenima...*, str. 156–184.

¹² Možda u tom smislu deluje paradigmatično istupanje Adama Pribičevića, koji je kritikovao kako konkordat tako i vladu i pravoslavnu crkvu kao „reakcionarne snage”.

„Baš ovi koji su veličali diktaturu i bili papuča svake vlade, koju je rodila diktatura, šire među Srbe proglose, u kojima zbog Konkordata svaljuju krivicu na sav narod katoličke vjere, sasiplju na nj pljusak grdnja i razdražuju Srbe, kako im on hoće da uzme ime i vjeru... Protiv ovoga razdraživanja pravoslavni na katolike mi moramo odlučno dići svoj glas... Ne damo da otrov mržnje razjeda (državu) i rastoči iznutra, pa da se raspe, na prvi jak udarac, kao rasušeno bure (...)

Čim je narodu bila oduzeta sloboda i pregažena demokracija, i pravoslavni crkveni velido-stojanstvenici pohitali su da pravoslavnom narodu okrnje njegova vjekovna prava u crkvi, koja smo izvojevali u teškoj borbi s tuđinskom vlasti... U noći se otima i krade. A noć je u politici: nesloboda. Da je bilo slobode štampe, zбора, pretresanja sviju općih pitanja, izbora, ne bi došlo do krnjenja narodnih prava u pravoslavnoj crkvi ni do ovoga Konkordata.” Navedeno prema Viktor Novak, *Magnum crimen...*, str. 447.

¹³ Viktor Novak, *Magnum crimen...*, str. 437.

gađaj kao način da se domogne ministarske penzije – do koje mu je nedostajalo tri meseca, uslovljavajući podršku vladi svojim postavljenjem na ministarsko mesto. Odbijanjem ovog zahteva Stojadinović je dobio snažnog protivnika, koji je u političkoj borbi koristio najperfidnije optužbe i argumente.¹⁴ Vremenom su u polemike oko konkordata uključene gotovo sve opozicione političke snage, pa su tako u cilju obaranja vlade Milana Stojadinovića sa identičnim objašnjenima nastupile i zabranjena Komunistička partija Jugoslavije, JNS, Demokratska stranka i najzad Ljotičev Zbor.

Ubrzo je u javnosti započeo pravi propagandni rat u kome su se nasuprot brojnim vladinim brošurama pojavljivali plakati i leci koje su potpisale brojne opozicione stranke a bili su usmereni protiv vlade koja „bez konsenzusa” donosi važne političke odluke. Tako su proglas „Dole jezuitski Konkordat” potpisali studenti Narodne radikalne stranke, Demokratska studentska omladina, zemljoradnička omladina, studenti samostalni demokrati, narodni studenti, zemljoradnička studentska levica. Između ostalog u njemu je stajalo: „mi demokratska i antifašistička omladina pozivamo narodne mase da zajedno sa nama pojačaju nedostupnu borbu protiv krvave JRZ vladavine, protiv banditske Jeftičeve skupštine, za jednu demokratsku vladu, za slobodne izbore.” Istovremeno se javnosti obratila i profašistička organizacija Jugoslovenski narodni pokret ZBOR, proglasom „Građanima Jugoslavije”, u kome je između ostalog istaknuto da je od trenutka postavljanja, vlada Milana Stojadinovića imala za cilj da likvidira Jugoslaviju, te da je ovaj dokument trebalo da predstavlja način kojim će je „i Srbi omrznuti”.

Delovi intelektualne elite nezadovoljni političkim životom kraljevine takođe su izneli stavove o ugroženosti srpskog imena u novoj kraljevini u slučaju usvajanja konkordata, postavljajući u kontrapunkt jugoslovenstvu ideju o nužnosti ujedinjenja srpskog nacionalnog prostora. Pravne rasprave su u potpunosti odricale ovom dokumentu princip *bona fide* i u njemu videle način za jačanje pozicija Katoličke crkve u kraljevini Jugoslaviji. Jedina činjenica koja je u svim napadima izdvajana u korist konkordata, bilo je zalaganje počivšeg kralja Aleksandra da on mora biti usvojen. Vremenom je i ovaj argument potisnut, a napadi na konkordat koji su polazili sa različitih pozicija uobličeni su u jedin-

¹⁴ Interesantno je da je isti dr Vojislav Janjić, kao jedan od sastavljača konkordata 1925, bio žestoko kritikovan i napadan od strane Stjepana Radića, koji je Janjićev tekst konkordata označio kao „suviše klerikalni i rekao da Hrvati nikada neće pristati na ovakav Konkordat”. Videti: Viktor Novak, *n. d.*, str 437.

¹⁵ Narodna biblioteka Srbije (u daljem tekstu NBS), Fond plakati, Pl 103/3, 131/17.

¹⁶ „Hrvatska je danas stvarno otcepljena od Jugoslavije (...) Trebalo je dakle učiniti nešto da i Srbi omrznu Jugoslaviju... Jugoslavija treba da se raspadne, a ne može dok je Srbi ne omrznu.” NBS, Fond plakati, *Jugoslovenski narodni pokret ZBOR Građanima Jugoslavije*.

stvenu optužbu, po kojoj konkordat razbija državni suverenitet i nacionalno jedinstvo.

Ono što, međutim, posebno privlači pažnju jeste način na koji je nastojanje da se ovaj događaj iskoristi kao povod za smenu vlade i raspisivanje novih parlamentarnih izbora uvelo u politički vokabular teme koje će petrifikovati, pa čak i unazaditi politički život i odvesti polemike daleko od politički korektnog javnog angažmana. Način na koji je kreirano javno mnjenje, deseteračka argumentacija i primitivan nivo obračuna sa političkim protivnicima, tema su analiza kojima ćemo se baviti u nastavku teksta.

Obraćanja javnosti

Količina javnih proglašenja, brošura i letaka, većinom štampanih u patrijaršijskoj štampariji u Sremskim Karlovcima, fascinira istraživača i jasno ukazuje na to koliko je konkordat uticao na politizaciju javnosti. Kao što smo već naglasili, sa jedne strane glavni pokretač ovih dešavanja su bili opozicioni politički krugovi usredsređeni na obaranje vlade Milana Stojadinovića, dok su sa druge to bili visoki crkveni predstavnici nezadovoljni činjenicom da je pravoslavna crkva izgubila položaj zvanične državne crkve. U obraćanjima javnosti ispoljen je strah od jačanja Katoličke crkve kroz stvaranje katastrofične slike o postepenom ali sigurnom unijaćenju pravoslavnog stanovništva i konsekvantno gubljenju identiteta i egzistencije srpskog naroda. Prvi istup u tom smislu bio je novogodišnji proglas patrijarha Varnave, povodom pravoslavne nove 1937. godine, u kome je patrijarh, označio konkordat kao „atak na poslednji bedem srpstva, na Svetu srpsku crkvu”. U svom obraćanju javnosti patrijarh je istakao da su „iz sasvim nepoznatih razloga i nikom nedokučivih uzroka oni napravili ugovor sa crnim poglavarom crne internacionale”. Iako ističe korupciju kao glavni razlog zbog koga je kritikovao vladu, patrijarh je u najvećem delu obraćanja pocrtavao neodrživost onih koji su potpisali sporazum sa Vatikanom. Pri tome je kao poseban argument istaknuto nepoverenje u ovaj dokument jer se njime „udaraju pre svega okovi na našu jadnu braću Katolike u Jugosalviji”.¹⁷

U reakcijama na govor čije je objavljivanje bilo zabranjeno u javnosti, isticano je da je on „pokazao da srpsko političko raspoloženje traži i čeka svoga vođu. Iz cele zemlje Patrijarh dobija masu pisama (...) u kojima mu čestitaju, zahvaljuju i mole da produži u istom pravcu.”¹⁸ Tako je pozivima na svetosavlje uokviren novi ideološki predznak jedinstva pod okriljem Srpske pravoslavne crkve.

¹⁷ ASCG, 102/7–18. Govor patrijarha Varnave o pravoslavnoj novoj godini 1937.

¹⁸ Miloš Mišović, *Srpska crkva i konkordatska kriza*, Beograd, 1983, str. 52.

Pravničke brošure koje su štampane tokom 1937. godine i koje su kritikovale tekst ugovora, iskorišćene su kao snažna podrška stavu o nemogućnosti opstanka srpskog kulturnog i verskog identiteta i marginalizaciji položaja Srpske pravoslavne crkve posle potpisivanja ovog dokumenta.¹⁹

Stavovi vlade koji su racionalno pitanje pokušavali da ostave u domenu političko-diplomatskih pregovora i isticali da „država stoji i mora stajati iznad svih veroispovesti”, kao i da „Crkva mora biti daleko od svake politike”,²⁰ u potpunosti su potiskivani tvrdnjama da se ovim dokumentom otvara prostor prozelitizmu. Svi pokušaji da se političke diskusije vode na profesionalnom nivou i bez uzburkavanja javnog mnjenja onemogućavani su stalnim ponavljanjem stereotipa i neargumentovanih diskvalifikacija.²¹

U obraćanjima javnosti, usledile su poruke hrvatskom narodu da se liši univerzalizma Katoličke crkve i priđe pravoslavlju, koje jedino čuva kulturni identitet slovenskih naroda.²² Nikolaj Velimirović je u razgovorima isticao da „Hrvati treba da imaju svoju nacionalnu crkvu” i da „borba protiv konkordata ima smisla da Hrvate odvoji od Rima”.²³ Tako su diskusije napustile pravničke i religiozne okvire i prešle na „patriotski” nivo.

Najpre su se kao ključni dokazi u političkoj diskvalifikaciji konkordata pojavili podaci o nacionalnoj pripadnosti političkih lidera koji su se zalagali za

¹⁹ Među najznačajnije rasprave koje su se pojavile u tom periodu spadaju dela: dr Mihajlo Ilić, *Pred Konkordatom, Povodom zakonskog predloga upućenog Narodnoj skupštini*, Beograd, 1937; Sergije Troicki, *Projekt jugoslovenskog Konkordata i važeći Konkordati*, Beograd, 1936; Sergije Troicki, *Neuspela zaštita Konkordata*, Beograd, 1937; Serije Troicki, *Novi neuspeli pokušaj zaštite Konkordata*, Sremski Karlovci, 1937; Marko P. Cemović, *Konkordat između Svete Stolice i Kraljevine Jugoslavije*, Beograd, 1937; Sima Simić, *Vatikan i Jugoslavija*, Beograd, 1937.

²⁰ V. T. *Pravoslavlje i Konkordat, Kritički osvrt na poslednje događaje*, Beograd, b. g., str. 36 i 42.

²¹ S. M., „*Krvava litija*” *istina o događajima kod Saborne crkve*, Beograd, b. g.

19. „U narodnoj mašti i najobičniji događaji, ako im se da karakter senzacije, odmah se preuveličavaju i gube mnogo od istine i stvarnosti.” Videti: *Javno mnjenje o Konkordatu*, Beograd, 1937, str. 3.

„Kampanja protiv Konkordata bila je od strane opozicije svedena na borbu o vlast, makar se do vlasti došlo i preko ulične buke i drugih mera.” *Isto*.

²² „Biskupi u svojoj izjavi vređaju sam naš pravoslavni narod i nazivaju ga ulicom. Zaista je žalostno što ti nedostojni verski predstavnici hrvatskog naroda mogu i smeju, nesmetano, da nazivaju ulicom narod koji je stvorio ovu državu. Blizu je vreme, i već je došlo, kad će sam hrvatski narod uvideti da je spas i njemu i ovoj zemlji u tome, da se zbaci taj jaram anacionalnih, rimsko-papskih konfidenata, koji kao avet isisavaju krv našeg naroda.” Tekst je dalje nastavljao sa porukom „da se ne dajmo obmanuti i da nećemo mirovati sve dotle, dok se Konkordat diplomatskim putem ne otkáže i dok ova nasilnička vlada ne povuče konzekvence.” Videti: NBS, Posebni fondovi, letak 131/2 Rimokatolički biskupi o Konkordatu i laži pretседnika vlade Milana Stojadinovića. NBS, Fond Plakati, *Rimokatolički biskupi o Konkordatu i laži pretседnika vlade Milana Stojadinovića*.

²³ Mihailo Konstantinović, *Politika sporazuma – dnevničke beleške 1939–1941; londonske beleške 1944–1945*, prir. Radomir Konstantinović, Novi Sad, 1998, str. 209 i 219.

njegovo potpisivanje, čime je kao legitiman politički argument uveden stereotip i negativna slika pripadnika druge nacije.²⁴ U tom smislu isticanje nacionalne pripadnosti supruga političara imalo je snagu najjačeg argumenta u objašnjavanju političkog stava i opredeljenja određenih ličnosti. Govoreći kroz primalne slike mobilisano je javno mnjenje protiv vlade i rušen njen ugled u javnosti.²⁵

Tako je ključna argumentacija bila usmerena ka veličanju istorijskog žrtvovanja srpskog naroda. U proglasu naslovljenom „Brate Srbije” konstatovano je: „sve što se moglo, i više od toga, žrtvovao si za slobodu i ujedinjenje s braćom. Veće patnje i muke i veća stradanja od tvojih istorija nije zabeležila (...) Ali te vera u pobedu pravde nije ni u najtežim trenucima napuštala (...) Tu nadčovečansku ispolinsku snagu dala ti je tvoja Mati, tvoja najveća dobrotvorka i zaštitnica – Srpska pravoslavna Crkva. Ona te je, kroz vekove najtežeg robovanja tuđinu, čuvala i tešila. I očuvala te, – ona, tvoj najveći, jedini istinski prijatelj.”²⁶ Pisci proglasa, potpisani kao Srpski Pravoslavni Akcioni Odbor, poručivali su svojim sunarodnicima da su, međutim, „Projektom Konkordata, koji je sada pred Narodnom skupštinom uniženi i uvredeni (...) široke privilegije, mnogo veće nego što ima tvoja Pravoslavna Crkva, date su crnim hordama rimskim, koje buljucima nadiru u našu pravoslavnu sredinu i svojim poznatim jezuitskim metodama i novcem, skupljenim iz celog sveta, pokušavaju da te korumpiraju i odnarode (...) Ako si do sada ćutao, brate Srbije, sada treba da progovoriš. Ako si do sada propuštao, to više ne smeš da činiš. U pitanju su tvoja najsvetija osećanja: **ime i vera**. U pitanju je tvoj najdraži amanet: **Svetosavsko Pravoslavlje**”.

U cilju zbijanja redova, kao „strašni drugi”, u opozitu kome je trebalo ujediniti srpsko političko telo, postavljen je Vatikan, pri čemu je decenijama proskribovani Istanbul i sam turski sultan, iznenada predstavljen kao zaštitnik pravoslavlja. Žalilo se za ruskim carom i turskim sultanom, kao jedinim branama pred vatikanskim prozelitizmom. U to vreme je i Vladimir Ćorović pisao svoju *Istoriju Srba* i zaključio jednom od najčešće parafraziranih rečenica o fizičkom uništavanju Srba u Turskoj, ali o njihovom duhovnom uništavanju u Habsburškoj monarhiji.

²⁴ Pored ostalih zamerki na račun rada Milana Stojadinovića, posebno je isticana činjenica da mu je žena bila Grkinja.

²⁵ Gotovo svi ovi tekstovi potpisivani su inicijalima ili pseudonimima. Najvatrenije je pisao „Nebojša”, za koga je Milan Stojadinović u svojim memoarima tvrdio da je zapravo dr Vojislav Janjić, neostvoreni korisnik ministarske penzije. Milan Stojadinović, *Ni rat, ni pakt*, Rijeka 1970, str. 483. Godine 2005. *Politika* je štampala delove neobjavljene autobiografije novinara Nebojše Paunovića, sa priznanjem da je bio stvarni pisac ovih tekstova. Radmila Radić, *Život u vremenima...*, fusnota 626, str. 179.

²⁶ Letak *Brate Srbije, Pročitaj i daj drugom bratu Srbinu* potpisao je Srpski Pravoslavni Akcioni Odbor. ASCG, 102/7-18.

„Krvava litija”

Na dan skupštinskog glasanja, Srpska pravoslavna crkva je zakazala molitvu za ozdravljenje teško obolelog patrijarha Varnave i litiju koja je od Saborne crkve, preko Knez Mihailove ulice trebalo da prođe gradom. U isto vreme, zapaljivi patriotski govor u skupštini držao je poslanik Vojislav Janjić, koji je u epskom maniru pozivao na odbijanje konkordata, poistovećujući ga sa „jednim drugim ultimatumom” iz bliske srpske prošlosti, koji je Pašić „muški odbio”.²⁷ U takvoj situaciji, policijska uprava grada Beograda zabranila je litiju, argumentujući zabranu kanonskim pravilima, po kojima je litije bilo moguće održavati samo na dane verskih praznika i svečanosti grada, a nikako u svrhu ozdravljenja, makar i tako visokog crkvenog velikodostojnika kao što je bio patrijarh.²⁸

I pored zabrane litije, loše organizovani demonstranti su pokušali da privuku veći broj Beograđana, predstavljajući akciju policije koja je zaustavila demonstrante kao sukob srpskog stanovništva i slovenačkih policajaca.

Kao ključni argument iskorišćena je i činjenica da je ministar policije u to vreme bio Slovenac i katolički sveštenik dr Anton Korošec.²⁹ Pokušaj nekolicine sveštenika da probiju policijski kordon, koji je završen tako što je povređen šabački episkop Simeon, dobio je teatralne razmere. Vozeći povređenog sveštenika u sanatorijum Živković, „sveštenici su iz kola vikali: „Narode razbojnici i ubice ubiše ti vladiku!”³⁰

Objašnjenja namenjena javnosti, koja su opravdavala opstrukciju usvajanja ovog dokumenta, predstavljala su simplifikacije koje su jačale osećaj ugroženosti i nepoverenja stanovništva ne samo u namere katoličke crkve već pre svega u sposobnost političkih stranaka, pa čak i moderne laicizovane države. Srpska pravoslavna crkva se nudila kao jedini zaštitnik naroda u proglasima koji su poručivali: „Sinovi i kćeri slobodarske pravoslavne Šumadije, znate li šta je Konkordat? Čujte šta je Konkordat:

1. to je aždaja koja će da vas proguta. Kroz pedeset godina niti će biti Srba ni pravoslavlja...
2. Plaćanja poreza i prireza posle Konkordata biće mnogo veća, i vi ćete gladovati da bi crni papa vaše pare slao u Vatikanske kase i oružao Musolinijevu vojsku protiv vaše države

²⁷ Videti: *Protiv Konkordata, govor g. Dr. Vojislava Janjića, narodnog poslanika na dan 22. jula 1937. neposredno pre izglasavanja Konkordata od strane vladine većine*, Sremski Karlovci, Patrijaršijska štamparija, 1937.

²⁸ S. M., „Krvava litija” istina o događajima kod Saborne crkve, Beograd, b. g.

²⁹ *Protiv Konkordata, govor g. Dr. Vojislava Janjića, narodnog poslanika na dan 22. jula 1937. neposredno pre izglasavanja Konkordata od strane vladine većine*, Sremski Karlovci, Patrijaršijska štamparija, 1937.

³⁰ S. M., „Krvava litija” istina o događajima kod Saborne crkve, Beograd, b. g.

3. Naš kralj ako bi se oženio rimokatolkinjom morao bi da krštava svoju decu u rimokatoličkoj veri ...
4. U našim školama učitelji moraju lagati, jer ne smeju govoriti da je rimo-katolička crkva spaljivala žive ljude, trovala, sekla jezike i druge udove onima koji su istinu govorili, iako je to sve istina.
5. Vaši sinovi i kćeri ne mogu nikada biti učitelji u Hrvatskoj i Sloveniji, ako Konkordat bude usvojen, dok rimokatolici mogu biti učitelji u srcu Šumadije (...) u svim bolnicama biće postavljeni rimokatolički sveštenici, koje će država (vi) plaćati.”³¹

Posle smrti patrijarha, u proglasima javnosti ceo događaj je dodatno karikiran, pominjane su stotine mrtvih koje su pale u sukobima sa policijom, a pokušaji utvrđivanja tačnog razloga patrijarhove smrti (obdukcijom leša) koji su inicirale neke ličnosti sa javne scene, a priori su odbijeni: „Hoće da pokažu pred Evropom da oni nisu trovači. Zbog toga hoće da ukradu iz groba telo (...) da ga seku, tranžiraju i vrše svoju analizu”.³² Uzrok svega pronađen je u „prodaji otadžbine”: „Bezumnici, izdajice i bezbožnici prodali su otadžbinu (...) naša država postaje osvajačka pokrajina zloglasnog i nezaktivnog rimskog pape.”³³

Posle nereda do kojih je došlo 19. jula, na dan izglasavanja konkordata i pokušaja organizovanja litije u Beogradu, knezu Pavlu i kraljevskim namesnicima Radenku Stankoviću i Ivi Peroviću su se obratila srpska nacionalna i humana društva i kulturne ustanove. U pismu je konstatovano da sprečavanje litije na način na koji je izvršeno može da ima „kobne posledice po našu Otadžbinu”.³⁴

Pokušaj da se konkordatom crkva kao institucija jasno pozicionira u političkom životu Jugoslavije, tako je u potpunosti diskvalifikovan. U narodnoj skupštini je ponavljano da upravnik Beograda nema ovlašćenja da zabrani pra-

³¹ NBS, Posebni fondovi, fond plakata, 795, 833, *Sinovi i kćeri slobodarske pravoslavne Šumadije*, potpisao Pravoslavni Šumadinac.

³² NBS, Posebni fondovi, letak: 131/55 *Čuvajmo da nam ne oskrnave sveti grob (Stražar doma gospodnjeg)*.

³³ *Isto*.

³⁴ Ovo pismo su potpisali predstavnici sledećih udruženja: Narodna odbrana, Udruženje četnika, Savez ratnih dobrovoljaca Kraljevine Jugoslavije, Udruženje ratnih invalida Kraljevine Jugoslavije, Udruženje rezervnih oficira i ratnika, Udruženje penzionisanih oficira i vojnih činovnika, Srpsko trgovačko udruženje, Savez trgovačkih udruženja, „Dom učenica”, Društvo „Kneginje Ljubice”, Materinsko udruženje, Jugoslovenski ženski savez, Kolo srpskih sestara, Jadranska straža, Pravoslavna hrišćanska zajednica, Privredno-kulturno udruženje „Neretva”, Savez humanih društava Kraljevine Jugoslavije, Udruženje Crnogoraca, Udruženje domaćica – matera, Pravoslavno društvo „Bratstvo”, Pravoslavno društvo „Sv. Simeon Mirotočivi”, Pravoslavno društvo „Velika mučenica sv. Varvara”, Obdanište sv. Nikole na Dušanovcu, Pododbor Udruženja domaćica i matera, Ženski hrišćanski pokret, Društvo „Majke Jevrosime”, Narodna ženska zajednica, Udruženje Južnosrbijanaca, Beogradsko žensko društvo, Društvo „Srpska majka”. ASCG, 102/7-18.

voslavnu litiju, čime je u negirana svetovna državna vlast i njene ingerencije.³⁵ Crkva se postavila kao kontrapunkt državi i od svojih vernika tražila potpuno poverenje insistirajući na tome da se ne čitaju vladine brošure, kao i da se ne sluša radio, već da se organizuje rad u pravoslavnim odborima. „Čim dobiješ knjižicu 'Pravoslavlje i konkordat' punu bruke i sramote, ne čitaj je i predaj svešteniku odmah jer je to izdanje onih, koji na taj način misle da speru do sada prolivenu krv sinova tvojih i vladika tvojih.”³⁶

Episkop Nikolaj je u pismu Jovi Sarajliji poručivao: „Savetujem ti, da u buduće ne plaćaš i ne slušaš radio, jer će te opet slagati, pa ćeš opet imati glavobolju. Bolje moli se Bogu i izvrši do kraja svoju versku dužnost...”³⁷

Do koje mere su odnosi bili poremećeni, svedoči i činjenica da su obezbeđenje na sahrani patrijarha Varnave činili sokoli i četnici Koste Pećanca, a ne državna policija, odnosno žandarmi, koji su u javnosti prokazani isticanjem da je zabrana pravoslavne litije predstavljala najveće uniženje za pravoslavni rod.³⁸

I pored nereda na ulicama i pritisaka javnosti, 19. jula 1937. narodna skupština je ipak usvojila tekst konkordata, iako je Crkva jasno stavila do znanja da će biti proskribovan svaki poslanik koji bude glasao za konkordat.³⁹ Tog jutra svi poslanici su dobili pismo koje im je uputio episkop žički Nikolaj i koje je glasilo:

„Dragi gospodine (ime)

U ovom trenutku kada se Vaša savest može da koleba u pitanju projekta ugovora sa rimskim papom, smatram za svoju dužnost da Vam se obratim sa ovo nekoliko reči:

Sveti Arhijerejski Sabor, posle mnogih protesta, saveta i objašnjenja, doneo je odluku, da se primene crkveno-kanonske mere prema svim onim članovima Srpske pravoslavne crkve, koji pored svega budu pomagali i doprineli sprovođenje toga ugovora, kojim se daju ogromna prava i povlastice jednoj internacionalnoj verskoj organizaciji na štetu naše svetosavske nacionalne crkve. Ja ću biti nesrećan, ako budem prinuđen da ove mere primenim na Vas i na dom Vaš. A ja ih moram primeniti u potpunosti. Sada sve od Vas zavisi: Sve je u Vašoj

³⁵ U svom govoru Vojislav Janić je posebno postavio pitanje kompetentnosti gradskih vlasti za zabranjivanje crkvene litije: „ne može jedan upravnik grada Beograda da zabrani litiju. Slovenački žandarmi – katolici tuku srpske Arhijere i psuju im majku srpsku.” *Govor dr. Vojislava Janjića...* str. 4.

³⁶ NBS, Posebni fondovi, fond Plakati, 131/27, *Znaš li narode pravoslavni*, potpisao je „Pravoslavni Beogradanin”.

³⁷ NBS, Posebni fondovi: *Pismo Jovi Sarajliji*, potpisao Episkop Nikolaj.

³⁸ Sokoli, Narodna odbrana i četnici su predstavljali redovne učesnike komemorativnih svečanosti, ali je simbolika njihovog pojavljivanja na sahrani patrijarha imala sasvim drugu konotaciju.

³⁹ ASCG, 102/7-18.

vlasti. Neka Vas ne plaše 'partijskom disciplinom', jer postoje dve važnije starije i jače discipline, a to su: disciplina srpsko-narodna i disciplina crkveno-pravoslavna. Obe ove nadživeće onu.

Da Vam ovo napišem pobuđen sam i od strane našeg pravoslavnog naroda, koji je i u Vašem srezu kao i u celoj zemlji jednodušno protiv ovog katastrofalnog ugovora sa knezom jedne internacionale. Glas naroda, glas Božji. Taj narod Vam je dao mandat, i od toga naroda Vi ćete opet tražiti mandat. Budite uvereni da će Vas narod pitati samo jedno: da li ti bi konkordatlija ili ne!

U poslednjem času, u ovom tragičnom času, ja Vas prijateljski pozivam, da se setite mučeničke istorije svoga naroda, i svete vere otaca svojih, pa izjasnite se u harmoniji sa sedam miliona Srba, i mnogo mnogo naše braće katolika protiv ovog zlokobnog ugovora.

Neka Vam je sam Bog u pomoć.”

U takvim okolnostima, konkordat nikada nije iznet pred Senat i sve aktivnosti po tom pitanju su ubrzo skinute sa dnevnog reda. Shvatajući koliko ovaj dokument odlučuje o sudbini vlade, sam Stojadinović je odustao od daljih pritisaka. Ni pompezno otvorena i popularisana propagandna izložba u paviljonu „Cvijeta Zuzorić”, koja je trebalo da istakne uspehe vlade i snažno afirmiše njen rad, nije uspela da utiče na javno mnjenje. Plakati na kojima su predstavljeni zagrljeni srpski, hrvatski i slovenački seljak kako pozdravljaju sunce koje se rađa, ostali su bez snažnijeg uticaja.⁴⁰

Pred epskim vokabularom povukla se Stojadinovićeva propagandna mašinerija. Šta više deseterački stihovi, potkrepljeni fotografijama na kojima je prikazan sukob pravoslavnih sveštenika sa policijom, dobili su snagu krunskog argumenta. Iako je vlast dokazivala potpuno pogrešno prikazivanje ovog događaja i ukazivala da su mnogi od dokaza isfabrikovani i falsifikovani, snaga slike i reči nudila je dovoljno argumenata u korist tvrdnjama o nenarodnom režimu.

Krvave su litije nošene,
udarala na uzbunu zvona
Odjekivao jecaj miliona

Ove slike kažu jasno
Šta je sramno a šta časno
Tu se vide bajoneti
I barjaci naši sveti

---

⁴⁰ *Tri godine vlade dr Milana Stojadinovića*, katalog izložbe, Beograd, 1938.

Kad beg Spaho i Korošec
 Hteše knutom i kmdžijom
 Da zamene naš krst časni
 Konkordatom i džamijom.

Samo s'mozgom ko izgubi vezu
 Može glasat smrdljivu jerezu
 Srbin glasa BENU pravog borca
 Za seljaka, radnika, trgovca

Kao glavni krivac je apostrofirana Jugoslovenska radikalna zajednica, a nacionalna pripadnost njenih lidera postala je ključni argument za sumnju u ispravnost njenog političkog delovanja. Šta više, još jednom je (kao i nekoliko decenija kasnije) u srpskoj istoriji Njegošev *Gorski vijenac* iskorišćen kao ključni arbitar u potvrđivanju ispravnosti osude konkordata. Parafraza njegovih stihoa trebalo je da dokaže subverzivnu prirodu konkordata:

Konkordaši proklete vam duše
 Što u narod crn otrov doneste –
 Srbi se umiriti ne mogu
 Dok Konkordat ne bace pod nogu
 I sa njime sve vas konkordaše,
 Što narodu prava oduzešte.⁴¹

Posebno je paradigmatičan proglas upućen i naslovljen „Pravoslavnim hrišćanima u Jugoslaviji”, koji je potpisao Pravoslavni Narodni Odbor, osnovan odlukom Svetog arhijerejskog sinoda. Zadatak Odbora bio je da „saglasno čl. 64, tač. 3. Crkvenog Ustava, odgovarajućim načinom pripomogne Srpsku pravoslavnu crkvu i njeno voćstvo u poslovima i dužnostima koje je teška današnjica nametnula našoj Crkvi i našem narodu, a radi odbrane svih onih svetinja i tekovina za koje su čitava pokolenja našeg naroda živela i umirala”. Proglasom je upozoreno da su se „čudnovati događaji u poslednje vreme zbivali u našoj zemlji”. Pod „čudnovatim događajima”, odnosno „znamenjima” koja su se ukazivala pravoslavnom narodu, ali koja nisu pravilno niti na vreme protumačena nabrojani su: „Prvo Konkordat. Velika tajna! Nikad ga niko običnim razlozima neće moći objasniti (...) Zatim slavni Patrijarh i njegova smrt 'od otrova čudnog’”. Kako prema rečima sastavljača proglasa ove tri opomene nisu probudile Srbe i četvrtu „priliku vrgoše nebeske sile pred oči naše”. Radilo se o sprečavanju litije i najzad o izglasavanju konkordata na dan kad je umro patrijarh Varnava. Svi ovi događaji protumačeni su kao „znamenja nad Srbijom, koje niko nije

⁴¹ NBS, Posebni fondovi, Fond Leci, 131/6, *Nema skidanja Konkordata bez skidanja konkordatske vlade*.

prepoznao". Pred takvim „misterijama" ponuđeno je logično rešenje: „Da je carstvo duhovno, carstvo Savino i Lazarevo, veće i jače, i svetije i vrednije i trajnije i čvršće – od carstva zemaljskog" i poručeno da Srbi, koji su se „do juče delili na partije, plemena i staleže, osetiše se u jednom istom stanju i raspoloženju. Okupiše se oko crkve pravoslavne i narodne". Na taj način je zaokružena misao izrečena u govoru patrijarha Varnave povodom pravoslavne 1937. godine u kome je pozvao: „braćo i sestre, da se prenamo, da ustanemo i zbijemo se u redove, kao vojska Božja protiv vojske satanske. Svetosavski narod uvek se umeo sjediniti u časovima opasnosti. Sad je čas opasnosti. Ja vas pozivam, kao Vaš Patrijarh, da zaboravite partijske svađe i obzire i da bratski brat bratu pružite ruku."⁴²

Ovaj proglas je posebno naglašavao da sve što se dešavalo tokom pretходnih meseci nije predstavljalo političku borbu za vlast, već „novi veliki duhovni ustanak narodni", te je usledila i jasna poruka: „Šta od vas očekujemo: Prvo, da svi (...) ostanete ujedinjeni, okupljeni oko svoje narodne crkve (...) danas nije vreme za partijska pregonjenja" i predlagano da se u svakoj opštini, eparhiji, namesništvu osnuje pravoslavni narodni odbor kroz koji će biti rešavana sporna politička pitanja, čime bi se izbegla aktivnost političkih stranaka. Poručivano je „da se ničega ne bojite kada je crkva vaša sa vama, da se ne pokolebate (jer) Blagoslov božiji obilno će obasuti svakog koji u ovoj svetoj stvari ma kakvu žrtvu prinese. A svetli život narodni, koji ove žrtve imaju da izbore, doneće vam slavu i čast pred budućim pokolenjima". Najzad jasno je rečeno i kako će proći oni koji odbiju ovu borbu: „Prokletstvo će biti na onom pravoslavnom Srbinu, koji ovu borbu ne primi kao svoju najsvetiju stvar, koji se svom silom ne založi za njenu pobeđu, koji u ovoj borbi ne istraje do kraja".⁴³

Na kraju čini se da ostaje (retorsko) pitanje: ko su sukobljene strane u borbi i gde je njen kraj, ali i jasan zaključak da su dešavanja i argumenti koji su isticani u cilju obaranja konkordata i onemogućavanja njegovog izglasavanja ključno uticali na produbljivanje nepoverenja sukobljenih političkih i nacionalnih opcija unutar Jugoslavije.

Summary

Once Again about Concordat Crisis

A great number of historic discussions, articles, analyses, as well as publicist monographies, has been produced about the Concordat crisis dating from

⁴² ASCG, 102/7-18, Govor patrijarha Varnave o pravoslavnoj novoj godini 1937.

⁴³ NBS, *Pravoslavnim hrišćanima u Jugoslaviji, Pravoslavni Narodni Odbor Patrijaršije – Beograd*, predsednik episkop dalmatinski dr Irinej Đorđević.

1937. Numerous attempts have been made to analyse this extraordinary event from different points of view and conclusion. Apart from certain doubts that remained unclear, it seems that abundant file materials have been relatively well explored and processed and that the main sources for closer understanding of the event are more-less familiar to scientific and wider reading audience. Various leaflets, posters, proclamations, and official legal and scientific analyses, that appeared in the period of crisis, were supposed to involve Yugoslav, primarily Serbian, public into resolving of the issue that was of strictly diplomatic-legal nature. It was used by certain church and political circles as a reason for the change of the government. In political vocabulary were introduced the topics that petrified, and even obstructed political life and it led the discussions into completely wrong direction. The manner of creating public opinion, decasyllable argumentation and trivial disputes with political opponents are the topics analyzed in the article.

The subject of creating public awareness is a research topic of this article that it tries to bring to light using the example of the Concordat Crisis.